

ההזמנות למסיבה היו בעלות תוקף של צווי־גיוס - תרבות וספרות

haaretz.co.il/literature/tarbut-sifrot/2026-02-10/ty-article/.premium/0000019c-460a-d39b-adfc-774f1e250000

דן מירון

February 10, 2026

בשבוע שעבר תיארתי את ההזמנה הרשמית שקיבלתי מפי משולם טוכנר להשתתף במסיבה לכבוד ש"י עגנון בדירתו בבית סידוף ואת הסתייגותי מהמסיבה ומכל "פולחן עגנון" שהחל לפרוח באותן שנים, תחילת שנות השישים של המאה הקודמת. הילולה זו סביב עגנון נראתה לי מזיקה (גם להבנת עגנון כשלעצמה) משתי סיבות נבדלות זו מזו, את האחת כיניתי "מרב עגנון אין רואים את היער".

יצירתו של עגנון לא באה לעולם בחלל ריק, אף לא רק כתגובה על המסורת הסטירית, בתה של ההשכלה שהציגה את המצב היהודי "בעצם שפלותו" ואף סיגלה לעצמה לשון חכמים ויכולת תיאור אמנותית ביצירת מנדלה מוכר ספרים. עגנון צמח בחיק ספרות אמנותית מודרניסטית שקלטה אותו ותמכה בו, ובה לפחות כישור אחד שלא נפל מזה שלו, הוא כישורו הענקי של אורי ניסן גנסין, שאלמלא הלך לעולמו בדמי ימיו והותיר אחריו ארבע נובלות וכמה סיפורים קצרים, היה ללא ספק נעשה ליקיר הזרם המודרניסטי בספרות העברית. חברו של גנסין י"ח ברנר, שנחשב בשעתו לסופר מרושל, פובליציסטי, דברני ובה־בעת לאוטוריטה רוחנית־מוסרית ("צדיק", כינה אותו עגנון כדי לומר גם, אבל לא אמן גדול), היה באמת מספר מרתק, אמן בקנה־מידה אירופאי ומבקר ספרותי מזהיר. היו בו התבונה ודקות הטעם שאיפשרו לו להבחין בגאוניות של סיפור כ"והיה העקוב למישור" של עגנון, ואפילו להוציא אותו לאור על חשבון.

סופרים בני־זמנו של עגנון כל"א אריאלי (אורלוף) ובייחוד אהרן ראובני, מחבר הטרילוגיה "עד ירושלים", ממיטב הפרוזה הסיפורית של התקופה, היו בני־דור ראויים ומאתגרים. מעט מאוחר יותר הגיעו צעירים מוכשרים שכתבו סיפורת שונה עד מאוד מזו של עגנון ובראשם חיים הזז, שנכנס לספרות בצעד רחב במהלך שנות העשרים. היו המודרניסטים יעקב הורוביץ ומנשה לוי, היו יצחק שנהר וס' יזהר הצעיר שהחל את מפעלו עוד בשנות השלושים המאוחרות, והיו גם גדולי ספרות יידיש. כרבים אחרים, עגנון יצא לדרכו כסופר דו־לשוני שפירסם סיפורים יידיים מודרניסטיים מעניינים כגון "טויטנטאנץ".

משולם נעצר אצל אחדים ונכנס עמם לשיחה קצרה, איש־איש לפי ענייניו וחוש ההומור שלו, וכשראה אותי בהיכנסי התפשט חיוך רחב על פניו הגדולים ועזי ההבעה ועיניו נצצו באור של ניצחון. חיוכו כמו אמר, אהה! למרות הכל, אתה פה. לא הצלחת להתחמק!

בקשרי, קשרי העקיפין באמצעות הזיקה המשותפת לסיפורי י"ל פרץ, עם הסיפורת היידית המודרניסטית (מספרים ריאליסטיים רבי כישרון כיוסף אופטושו, אימפרסיוניסטים כדוד ברגלסון וסימבוליסטיים כ"דער נסתר", פנחס כהנוביץ) לא הבחין איש מהמבקרים. התוצאה היתה שעגנון לא הובן כאילן הגבוה ביותר ביער עבות למדי אלא כאילן גבוה הניצב עירום ועריה בקרב עשבים שוטים וללא אילן־אח בסביבתו. בזה נעוול עוול ביקורתי חמור למספרים מוכשרים שנעשו פתאום ל"נעלמים". אולם מעשה העוול לא פסח גם על יצירת עגנון, שבודדה מכל הקשר היסטורי משמעותי וזכתה להתבלטות כמעט גרוטסקית של יוצא דופן.

הסיבה השנייה להתנגדותי לרוב ביקורת עגנון בת הזמן נבעה מדלותה של זו כמעשה ביקורת. סברתי שאחרי שקורצווייל, גוסטב קרויאנקר ודב סדן הציעו לפנינו הבנה כוללת של יצירת עגנון לפי תפישתם ואף העניקו לנו דברי פרשנות מכוונים ליצירות בודדות (ראו למשל מאמרו של סדן על "שבועת אמונים"), הגיעה השעה שבה התחייבה הביקורת, הן בחלקה התיאורי־הפרשני והן בחלקה השיפוטי, לפלס לעצמה דרכים חדשות. אבל מעשה הפילוס לא יכול היה להתרחש ללא ידע רחב של הספרויות היהודיות והאירופיות וללא אסטרטגיות ניתוח ואבחון שהתחדשו בעשורים שבין שתי מלחמות העולם. ללא ידע כזה נדחפה הביקורת הצמאה לחידושים למעשי הבל פשוטו כמשמעו, כמו מניין אותיות העין והגימל בסיפור זה או אחר של עגנון או מניית מספר הופעות המלה "לא" בטקסט מסוים.

אולם גם במקומות שאליהם לא הגיעה מחלת ההשתטות הסתמן במקרים רבים מצב של סוף דרך או של סימטה ללא מוצא. בלבי הרגשתי שמהו מזה התגבב אפילו לעבודתו של ידידי משולם טוכנר. לא יכולתי שלא לחוש בדלות המסוימת המסתתרת מאחורי פענוחי ה"פשר" המפולפלים שלו, שנראו לפעמים כמכונית משוכללת שסיחררה את גלגליה במהירות גדלה, אבל משום שאיבדה תכופות את קשר המגע עם הקרקע לא נסעה לשום-מקום, או גם כשנסעה לא הגיעה הרחק.

טוכנר עצמו היה מודע למצב הסטטי שעצר או האט מאוד את מסעו הפרשני. התרשמתי שהוא נתון בעניין זה במועקה גוברת והולכת, וזו הביאה אותו בסופו-של-דבר למה שהוא-עצמו כינה "מעשה שטן" ו"מעשה שטות", הירתמות לתוכנית דוקטורט על יצירת עגנון תחת השגחתו של פרופ' שמעון הלקין, ראש החוג לספרות עברית חדשה באוניברסיטה שבעצמו לא היה לא מומחה לעגנון ולא חוקר ספרות שיטתי ועדכני אלא משורר מצוין ומסאי ספרותי מעולה.

פניו של עגנון היו לכאורה מוכרות לכל-אדם. החיוך הדק, העור המשיי המקומט בעדינות, המצח הרחב, העיניים הבהירות והכמו-חולמניות לרגעים... אמרתי לעצמי שמהעלם ההוא נותרו בעיקר העיניים הבהירות, אותן עיניים שראו הכל עד לפרט הקטן שבקטנים אבל נראו כאילו הן בלתי-מרוכזות, חסרות כל מאמץ של התמקדות

אגב, גם הלקין היה נתון באותה שעה במשבר יצירה ויחסי הוראה שעוד ידובר בהם. לטוכנר היו כל הסיבות להירתע מהתחייבות דוקטורלית כזו בגיל חמישים ובמצב בריאות רעוע. פרקי הדוקטורט שעלה בידו להעלות על הכתב מציגים נסיגה ברורה מהרמה האינטלקטואלית וממתח ההבעה של מיטב מאמרי-עגנון המוקדמים שלו. מי יכול לדעת אם להתחבטויות הבלתי-פוסקות, לתקוות ולייאושים מהן, שלתוכן הכניס את עצמו ללא צורך אמיתי, לא היה חלק במחלה שהכריעה אותו שלוש או ארבע שנים לאחר-מכן.

מכל מקום, אנו עומדים עדיין בראשית שנות השישים בעת שטוכנר לוחץ עלי בכל כוחו שאגיע למסיבה שתתקיים בביתו, ואני, שזה-עתה פירסמתי יותר ממאמר אחד על דלותה ואיבוד דרכה של ביקורת עגנון העכשווית וכמבקר ופרשן השקעתי מאמצים רבים בחידוש העניין במספרים אחרים שהוזנחו, לדעתי, בגלל ההתרכזות עודפת בכתבי עגנון, בראשם חיים הזז ואורי ניסן גנסין (אבל גם י"ח ברנר, מ"י ברדיצ'בסקי, הקלסיקונים היידיים וכו').

ניסיתי בכל כוחי להתחמק ממלכודת עגנון, והנה, כשכבר האמנתי בכך שחסכתי לעצמי סצינה מביכה בנוכחותו, הסתבר שלא מניה ולא מקצתיה. טוכנר שילח בי את משה שמיר, והוא פנה אלי בניזיפה עניינית וקצרה, אין דוחים את בקשתו-מצוותו של גדול הסופרים ושלא אבלבל את עצמי בעניין הטפל של ביטול שיעור באוניברסיטה. הבנתי שכל דרך מילוט נחסמה בפני. משה שמיר עצמו הסיע אותי בערב המסיבה לירושלים כדי שלא אתחמק לו ברגע האחרון. בשעה הייעודה הגענו לבית סיידוף. חלונות דירתו של המארח זהרו באור יקרות.

אלומת אור עזה לבנה התלכסנה מפתח חדר האורחים אל תוך המבואה האפלולית, סימן לכך שהתקרה הגבוהה והמסוידת של ה"ליוואן" (אולם האירוח במבנים הערביים) כבר הוארה כולה. רוב הקרואים כבר נמצאו בחדר רחב הידיים והמארחים, משולם ורחל טוכנר, התרוצצו ביניהם. משולם נעצר אצל אחדים ונכנס עמם לשיחה קצרה, איש-איש לפי ענייניו וחוש ההומור שלו, וכשראה אותי בהיכנסי התפשט חיוך רחב על פניו הגדולים ועזי ההבעה ועיניו נצצו באור של ניצחון. חיוכו כמו אמר, אהה! למרות הכל, אתה פה. לא הצלחת להתחמק!

אחרי השמעת דברי תודה על ההזמנה באוזני המארחים ניגשתי אל עגנון, שישב כמובן במרכז כותל המזרח, ובפי תודות ודברי איחולים כמקובל בימי הולדת. הוא חיך בשביעות רצון והודה לי על בואי. התרחקתי ממנו וחיפשתי מקום ישיבה. הופנית בעדינות (אינני זוכר אם המפנה היתה רחל טוכנר או שמא היה זה הבן הביישן והנבון נדב, אז נער בגיל גימנסיה) לעבר הכותל שממול.

ניכר שסדר הישיבה נקבע מראש. אני חשבתי לעצמי ברגע של מרירות, כמובן, הכותל המערבי, כותל הדמעות. אבל הסקרנות ויצר ההתבוננות גברו על הכל. לא ניתקתי את מבטי מעגנון שישב מולי בצידו האחר של החדר, ממש מולי, מעלה מדי פעם על פניו את חיוכו הדק. דימיתי לעצמי שהריחוק ותנועת האנשים בחדר התירו לי התבוננות מרוכזת וממושכת, גלויה לעין, כמעט בלתי-נימוסית.

הדבר הראשון שתפס את עיני היתה איזו נטייה מרושלת של גופו של עגנון לצד ימין. עד מהרה נקשרה זו בתגלית מבדחת, המיקטורן הקל שלבש לא היה מכופתר בהתאמה, כפתור משולב בלולאה שנועדה לו. לכאורה שיבוש ילדותי שגרמו אולי התלבשות מהירה מדי ופריפת כפתורים ללא תשומת לב. אלא שעגנון לא נראה כאילו התלבש בפיזור דעת. היה משהו מכוון וקבוע בהתלבשות המוזרה. זו סיקרנה אותי כאילו למעלה מהמידה. לימים, כששאלתי ירושלמים ותיקים לפשר הדבר, אמרו לי שזהו מנהגו של תלמיד חכם מובהק, המרמז בכך שכאילו זה-עתה חשף את זרועו לשם הנחת תפילין ולא נפרד לגמרי מהתחושה הקדושה, וכשהחזיר את הזרוע לשרוול הסיח דעתו במכוון לפחות לזמן-מה. כאמור, לא ידעתי זאת בשעת מעשה, אבל הרגשתי כבר אז בסגולת ישיבתו הרפופה-כביכול של הסופר שהיא מעין הצגה, והבנתי שהוא יכול להתנער ממנה כנמר בבת אחת לכשרק ירצה לומר אמירה קובעת.

פניו של עגנון היו לכאורה מוכרות לכל-אדם. החיוך הדק, העור המשיי המקומט בעדינות, המצח הרחב, העיניים הבהירות והכמו-חולמניות לרגעים. השוויתי את הקלסתר של המאסטר בזקנתו לדמות העלם בתצלומי הצעירות, בחור חמד וינאי-כביכול העומד לצאת במחולות לצלילי הוולס. אמרתי לעצמי שמהעלם ההוא נותרו בעיקר העיניים הבהירות, אותן עיניים שראו הכל עד לפרט הקטן שבקטנים אבל נראו כאילו הן בלתי-מרוכזות, חסרות כל מאמץ של התמקדות.

אחר-כך הפניתי את מבטי אל הנוכחים בחדר שכבר החלו לתפוס את מושביהם על הכיסאות השונים והמשונים (הייתי בטוח שחלק מהם הובא ממטבחי השכנים) לאורך הכתלים. הבנתי שלא היתה זו חבורת ידידים מקרובי בעלי הבית אלא חבורה שנבחרה בקפידה תוך שימוש באוטוריטה של האורח העיקרי. היתה זו קבוצה שזימונה נקבע לפי איזה סדר או צורך שעדיין לא היו ברורים לי. ההתעקשות על בואי נראתה לי עכשיו באור שונה יותר מאשר קודם לכן. זו היתה התעקשות על מילוי משבצת שנקבעה מראש ולא היתה ניתנת למחיקה. ההזמנות היו בעלות תוקף של צווי-גיוס. לא אומר שהדבר ביטל את חששותי הקודמים אלא שהוא החל לשנות את כיוון.

סמוך לעגנון ישב גרשם שלום, חד מבט, שונה מכל אדם אחר, מרתק וקצת מפחיד, והיה ברור שהמקום שנועד לו משמאל לבעל השמחה הותאם למקומו כבחיר האינטלקטואלים וראש החוקרים של ירושלים. הוא היה גם ידידו הוותיק ביותר של עגנון (השניים התוודעו זה לזה בברלין בשנות מלחמת העולם הראשונה). לשמאלו של שלום, לא הרחק ממנו, ישבה לאה גולדברג, האשה היחידה בחדר (להוציא כמובן את רחל טוכנר שנכנסה ויצאה) ומעריצה "חדשה" ונלהבת של עגנון.

המשך — בשבוע הבא